

Izvorni
naučni
rad

UDK 329.15 (497.15) (091) »1945/1953«

Vera Kac

NUMERIČKI POKAZATELJI STRUKTURE PARTIJSKOG ČLANSTVA U BOSNI I HERCEGOVINI 1945—1953.

1.

Kraj oružane revolucije u Jugoslaviji značio je otpočinjanje povijesnih procesa s novim sadržajima i kvalitetima, u kojim je KPJ postala partija na vlasti, glavna rukovodeća snaga u cjelokupnom razvoju jugoslovenskog društva. Rukovodeću ulogu KPJ je ostvarila tokom narodnooslobodilačkog rata, zahvaljujući organizacionim i kadrovskim kvalitetima, zatim jedinstvenom djelovanju članstva u idejno-političkom opredjeljenju, čvrstoj disciplini, odgovornom izvršavanju partijskih zadataka, te nepokolebljivoj vjeri u pobjedu i spremnosti za žrtvovanje u cilju ostvarivanja postavljenih vrijednosnih ciljeva. U poređenju s partijskim članstvom uoči ustanka (»Jugoslovenska komunistička partija ušla je u rat s nešto više od 12.000 članova Partije i 30.000 članova SKOJ-a«, a »... organizacija u Bosni i Hercegovini u to vrijeme imala je 830 članova u 59 mjesta, a u organizacijama SKOJ-a bilo je oko 4.000 članova...«¹⁾) Partija je iz

¹⁾ Vujošević, dr Ubavka, O organizacionom razvoju KPJ u Bosni i Hercegovini (1919—1941), s. 64, prilog u zborniku radova s naučnog skupa održanog u Mostaru 5. i 6. X 1978. pod naslovom »Četvrta i Peta konferencija KPJ za Bosnu i Hercegovinu u istorijskom razvitku revolucionarnog pokreta 1938—1941«, Institut za istoriju, Komisija Predsjedništva CK SK BiH za istoriju, Sarajevo, 1980, str. 479.

rata izašla s članstvom uvećanim za blizu dvanaest puta (141.066 članova), bez obzira na velike gubitke tokom rata («... u narodno-oslobodilačkom ratu dalo je svoje živote za slobodu naših naroda više od 9.000 predratnih komunista. Svoje živote dalo je oko 50.000 članova Partije i dakako veći broj članova SKOJ-a. Bosanskohercegovačka organizacija izgubila je u toku narodnooslobodilačke borbe više od 2.000 svojih rukovodećih kadrova».)²⁾ Tokom rata Partija je, u prvom redu, reproducirala članstvo aktivnim borcima, uz vrlo oštre i tačno postavljene zahtjeve za moralnim likom komunista, koji nisu omogućavali masovno ulaženje u članstvo. Kandidati za članove, kao i već primljeni članovi, stalno su bili provjeravani i usmjeravani čvrstom disciplinom, čime se nastojao očuvati kadrovski jak tip ilegalne partije. Prvi kompletniji podaci o njenom brojnom stanju potiču iz januara 1945: «... Partija je imala 91.386 članova, a SKOJ 145.800 članova, od toga u Bosni i Hercegovini bilo je 11.765 članova KPJ (5.901 na terenu i 5.864 u vojsci) i 20.000 članova SKOJ-a (15.000 na terenu i 5.000 u vojsci)».³⁾ (U ovom istraživanju nedostajati će podaci o članovima KPJ u JNA zbog njihove posebne organizacione sheme).

Mada je tokom ratnih godina partijska organizacija znatno uvećala svoje članstvo, rukovodstvo Partije postavljalo je daljnje zahtjeve za proširivanje organizacije, pošto je bilo svjesno da bez značajnijeg broja Partiji odanih ljudi neće moći potpuno učvrstiti vlast u svim sektorima djelatnosti. Odmah, početkom 1945. godine, podsticane su akcije za primanje novih članova, najpre u pravcu snižavanja kriterija za ulazak u skojevsku organizaciju, iz čijeg bi se brojnog članstva partijsko članstvo regrutovalo bez obaveznog kandidatskog staža. Ovaj vid omasovljavanja članstva prošao je bez većih kadrovskih promašaja, pošto su se skojevci već bili dokazali u radu na raznim zadacima.⁴⁾ Međutim, pošto ove brže i slobodnije akcije na omasovljavanju članstva nisu prošle bez otpora kod nekih starijih članova Partije, rukovodstvo je moralo otklanjati i izvjesne primjedbe o razvodnjavanju članstva, koje nisu bile opravdane u vrijeme kada su se i dalje poštovala oštra pravila prijema, sadržana prevashodno u privrženosti narodnooslobodilačkoj borbi i revolucionarnom preobražaju društva, zatim u disciplini, požrtvovanosti, odanosti, humanosti i drugarstvu svakog člana KPJ. Sve potrebne kvalitete potencijalni član morao je dokazati tokom kandidatskog staža, čije je trajanje direktno zavisilo od ličnih kvaliteta kandidata.

²⁾ Isto, str. 65.

³⁾ Isto, str. 65.

⁴⁾ Rad je nastao, uglavnom, na osnovu građe koja se čuva u Arhivskom odjeljenju Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine (AO CK SK BiH), fondovima: *Pokrajinski komitet KPJ za BiH (PK KPJ BiH)* i *Centralni komitet Komunističke partije BiH (CK KP BiH)*, Kutija (K—), u ovom slučaju K-84/1945, Dokument (D—) 53/45, datum (d—) 15. 3. 1945.

Tokom tretiranog perioda, učinjene su i neke promjene u ovom proceduralno vrlo važnom pitanju za prijem u Partiju. Do Petog kongresa KPJ, kandidatski staž nije bio tačno vremenski determiniran, ali nije mogao trajati kraće od dva mjeseca, s tim što je ukupna duljina staža direktno zavisila od ličnih kvaliteta pojedinca. Osim toga, značajna dodatna procedura u provjeravanju članstva sastojala se i u ispunjavanju anketnih listova (do sada su u arhivu nedostupni istraživaču), u koje su se, osim osnovnih podataka, unosile i detaljne informacije o aktivnostima za vrijeme rata i to ne samo za člana, nego i za članove njegove bliže rodbine. Ako su podaci bili sumnjivi ili odgovorni nelogični, odgovarajući nadležni komitet vraćao ih je natrag, uz zahtjev za ponovnim popunjavanjem, pod izgovorom da nisu dostavljeni, ili da su nepravilno i nedovoljno popunjeni.⁵⁾

Za vrijeme do Petog kongresa KPJ, karakterističan je još jedan oblik primanja novih članova Partije — organizirane kampanje, među kojim su najmasovnije one iz juna 1945, jula 1946, marta 1947. i januara 1948. godine.⁶⁾ Svjesno potrebe za brojnijim članstvom, pokrajinsko rukovodstvo, tačnije Organizaciono-instruktorsko odjeljenje PK KPJ za BiH, analiziralo je kadrovsko stanje i mogućnosti pojedinih partijskih organizacija i prema tome sugeriralo prijem novih članova, prema sačinjenim orijentacionim planovima, uz napomenu da se nižim rukovodstvima (okružnim i sreskim komitetima) ostavlja mogućnost da korigiraju te planove, zavisno od situacije na terenu. Upoređujući orijentacione planove pokrajinskog rukovodstva sa izvještajima pojedinih komiteta o broju novoprimljenih, može se zaključiti da su prvi bili mnogo realniji, jer su niža rukovodstva, u većini slučajeva, precjenjivala svoje mogućnosti vještačkim prebacivanjem plana na štetu kvaliteta novog članstva, mada je bilo i nekih organizacija koje nisu ostvarile ni realan plan, usljed bojazni od novog članstva.

Naravno, sve akcije, pa i ove, u prvom redu su zavisile od sposobnosti rukovodstva u nižim partijskim instancama. U njihovim izvještajima masovni prijem novih članova često se objašnjava fenomenom takmičarskog duha koji se nekontrolirano prenosio i na ove zadatke, u vrijeme u kome je izgledalo da se sve može ostvariti bez prepreke. Kandidati istaknuti u kampanjama za prijem prolazili su kroz kratak kandidatski staž, ali se ubrzo pokazalo da su, osim pozitivnih rezultata, ove akcije imale i niz propusta, jer je u Partiju učlanjivan i slabo provjeravani kadar, kome su ideje i praksa KPJ

⁵⁾ Iz korespondencije između osnovnih organizacija i pokrajinskog aparata mogu se saznati neki detalji o načinu popunjavanja anketnih listova, jer su oni za sada nedostupni istraživaču u pomenutom arhivu.

⁶⁾ O kampanjama za prijem članstva govori se u sljedećim dokumentima: K-115/1945, D-30/45; K-128/1946, D-102/46, K-137/1947, D-1321/47, a za najveću, iz januara 1948, u »Direktivi o omasovljavanju upućena od strane Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH, 15. 1. 1948. svim sreskim i mjesnim komitetima« (K-201/1948, D-37/48).

bile strane.⁷⁾ Ovi propusti su otklanjani kroz stalnu akciju izricanja partijskih mjera i isključivanja. No, bez obzira na ove kampanje, Partija je nastojala očuvati besprijekoran lik komunista, ne propuštajući priliku da se to istakne.

Nakon Petog kongresa KPJ, kriteriji su znatno pooštreni. Od tada kadidate, predlažu pismenom preporukom dvojica članova s najmanje dvogodišnjim stažom u Partiji, kao garancijom za prijem, a kandidatova odanost i njegove lične osobine provjeravaju se u toku znatno duljeg staža, od šest do osamnaest mjeseci. Ovakva procedura imala je za posljedicu smanjenje broja novoprimljenog članstva. Međutim, institucija kandidata zadržala se samo do Šestog kongresa KPJ (SKJ), kada se novim smjernicama za socijalistički preobražaj jugoslavenskog društva potpuno ukida, a novim statutom »... postavljeno je da prijem u Partiju vrši osnovna organizacija ne samo na predlog članova Partije, nego i na predlog trudbenika — nečlanova Partije...«⁸⁾ Tako se, između ostalog, i prijemu novih članova prišlo na nov način, jedinstven u praksi zemalja u kojim su komunističke partije bile na vlasti. Ovo je samo jedan detalj koji doprinosi razumijevanju procesa demokratizacije jugoslavenskog društva nakon 1952. godine, odbacivanja važećih šablona i otvaranja drugačijeg puta u socijalizam.

Kroz bosanskohercegovačku partijsku organizaciju prošlo je mnogo kandidata, potencijalnih članova, ali svi nisu mogli zadovoljiti kriterije za prijem u članstvo, mada neujednačene u svim osnovnim organizacijama, koje su se prilagođavale sredini u kojoj su djelovale, što je za posljedicu imalo potenciranje ili odstupanje od visokih moralnih i radnih principa propisanih u funkciji uvjeta za prijem.

2.

Tretirani osmogodišnji interval u razvoju bosanskohercegovačke partijske organizacije karakterizira intenzivan porast članstva, a prezentacija kroz numeričke vrijednosti može poslužiti kao polazna osnova za sva daljnja istraživanja. Pošto je istraživanje koje se odnosi na brojno stanje najpreglednije iskazati tabelarnim putem, u tom smislu je sačinjena Tabela 1, kojom se gibanje članstva iskazuje apsolutnim i relativnim porastom, a uz pomoć metoda baznog i lančanog idexa, neophodnih za analizu ukupnog i godišnjeg porasta ili opadanja.

⁷⁾ O rezultatima pomenutih kampanja za omasovljenje članstva govore razni zapisnici, izvještaji ili dijelovi opširnijih izvještaja o organizacionom razvoju, koji su bili obavezni za sve osnovne organizacije, a sačuvani su u kutijama od broja 115/1945. do broja 230/1948.

⁸⁾ *Borba komunističke Jugoslavije za socijalističku demokratiju, VI KONGRES KPJ (SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE)*, »Jugoslavija«, Beograd, str. 111.

Tabela 1.

Temeljna numerička obilježja članstva KPJ/SKJ u BiH 1945—1953.⁹⁾
(Statistički podaci sumirani su za decembar svake naznačene godine)

Godina	Broj članova	Index (1945=100)	Index (pred. god.=100)
1945.	12.275	100	100
1946.	20.474	167	167
1947.	29.935	244	146
1948.	52.014	424	174
1949.	54.421	443	105
1950.	63.795	520	117
1951.	81.069	660	127
1952.	92.949	757	115
1953.	79.169	645	85

Red veličina pod oznakom o broju članova ukazuje na ukupan porast za preko sedam puta ($1952/1945=7,6$), odnosno prosječan godišnji rast iznosio je 11.515 članova. U komparaciju podataka za ukupan porast nije uključena cifra za 1953. godinu, jer ova godina, po svojim obilježjima te vrste, označava početak novog trenda u numeričkim obilježjima članstva, a manje završetak tretiranog perioda kojeg je isključivo karakterizirao porast. Stoga je 1953. moguće promatrati samo u funkciji naznake, a biće je moguće detaljnije odrediti kada se istraži arhivska građa za period od kraja pedesetih godina. Pomoću baznog indexa (kada se poređenje za svaku narednu godinu pravi u odnosu na početnu, u ovom slučaju 1945, koja se označava sa 100), kojim su izračunati procenti ukupnog porasta, može se predočiti golem priliv novog članstva. Čak i u 1953. godini, u kojoj je zabilježen pad od 13.780 članova, u poređenju s 1945. evidentno je povećanje za skoro 6,5 puta. Najveće povećanje ostvareno je tokom 1948. godine, kada se članstvo učetvorostlručilo, a nakon 1949. godine povećanje teče ravnomjernije ($1949=4,5$ puta; 1950. preko pet puta; 1951. za preko šest i po puta i 1952. godine za 7,6 puta). Prema baznom indeksnom porastu, bosanskohercegovačka partijska or-

⁹⁾ Za Tabelu 1. sumirani su podaci iz arhivske građe pohranjene u sljedećim kutijama: K-84/1945, K-102/1946, K-151/1947, K-277/1948, K-513/1950, K-45/1951, K-1/1952. i K-14/1953.

organizacija zabilježila je intenzivan ukupan porast, a u apsolutnom iznosu porast iznosi 80.674 nova člana.

U odnosu na prosječan godišnji rast partijskog članstva (11.515), KPJ u BiH nije imala ujednačen godišnji priliv novog članstva. U relaciji s prosjekom, odstupanja su bila značajna, a moguće ih je predstaviti računom lančanog indexa (kada je svaka prethodna godina jednaka oznaci 100). Najveći godišnji priliv članova zabilježen je u 1948. godini — 22.079 članova, odnosno 74% više u odnosu na 1947. Tokom 1946. i 1947. godine prijem novih članova bio je ispod ovog postavljenog prosjeka (1946=8.199 ili 67%, 1947=9.461 ili 46%), uz napomenu da izračunati prosjek ne treba apsolutizirati, nego ga uzeti u smislu poređenja. Nakon 1948, evidentna je stagnacija u prijemu, pa je 1949. povećanje iznosilo svega 0,5% (ili 2.407 novih članova), što je posljedica pooštrenih kriterija za prijem. Nakon 1949, članstvo bilježi neujednačen porast, pa je 1950. godine primljeno 17% više nego prethodne (ili 9.374); 1951. povećanje je iznosilo 27% (17.274), a 1952. godine 15% (ili 11.880 novih članova) u odnosu na 1951. U poređenju s 1952. godinom, do kada je članstvo bilježilo stalan porast, tokom 1953. evidentan je značajan pad — za 15% (ili za 13.780 članova) — čime je označen početak novog periodizacijskog intervala, koji karakterizira opadanje brojnosti bosanskohercegovačkog partijskog članstva.

Ukupan porast novoprimljenog članstva nije tekao ravnomjerno u svim dijelovima bosanskohercegovačke partijske organizacije, što je i razumljivo, jer je porast zavisio od mnoštva činilaca. Značajni faktori koji su utjecali na ostvarivanje zadataka na omasovljavanju članova bili su organizaciona središnjost svake partijske organizacije, brojnost i profil kadra koji je u njima radio, sposobnosti kadra u nižim rukovodstvima kojim su te osnovne organizacije bile određene, zatim privrženost sredine revolucionarnim tradicijama NOB-a, izražena kroz masovnost učešća stanovništva u narodnooslobodilačkoj vojsci i slično. Imajući u vidu mnoge specifičnosti raznih sredina bosanskohercegovačkog prostora, moguće je sagledati i strukturne pokazatelje ove problematike. Iz pisanih izvještaja mogu se uočiti, na jednoj strani, jake partijske organizacije u kojima djeluje borbena članstva i u kojim postavljene akcije i zadaci maksimalno uspijevaju, a na drugoj, organizacije sa stalnim teškoćama, problemski situiranim u rasponu od pitanja konstituiranja do pitanja realizacije zadataka. Naravno, detaljne analize takve problematike mogu biti tema nekog posebnog rada, a ovdje će biti predloženo samo globalni pregled sumiranih podataka, analogno onovremenim organizacionim shemama za pojedine godine ili dvogodišnja, odnosno trogodišnja razdoblja.

Tabela 2.

Gibanje partijskog članstva u periodu VII 1945 — VIII 1947.¹⁰⁾

Komitet	VII 1945. Broj članova	III 1946. Broj članova	VIII 1947. Broj članova
MK Sarajevo	372	1.432	2.149
OK Sarajevo	439	1.477	2.223
OK Banja Luka	2.452	4.225	8.192
OK Tuzla	1.570	2.641	4.994
OK Mostar	1.223	1.724	2.667
OK Bihać	1.653	2.627	—
OK Travnik	991	1.162	—
OK Doboј	—	1.010	—

Tabelarni pregled ukazuje na visok porast u banjalučkoj okružnoj organizaciji, u kojoj se za navedeni period članstvo povećalo za četiri puta. Najveći numerički porast imala je, pak, okružna organizacija u Sarajevu, za 5,8 puta, prevashodno zato što je u početku imala malo članova. U razmatranju sumiranih podataka valja imati u vidu da je izvjestan postupak porasta uzrokovan i preraspodjelom članstva usljed reorganizacionih izmjena u partijskoj shemi. Sumirani podaci na razini okruženih partijskih instanci ukazuju na značajan priliv novog članstva u već brojnim organizacijama i na ubrzanije omasovljavanje organizacija s manjim brojem članova.

Tokom 1948. i 1949. godine, brojnost partijskog članstva prati se prema drugačijoj organizacionoj shemi (65 sreskih, 41 mjesni i 36 rejonskih komiteta), znatno razuđenijoj i nepreglednijoj u odnosu na prethodnu. Umjesto njene detaljne rekonstrukcije, za potrebe ovakvog istraživanja dovoljno je dati prikaz sheme koja predstavlja članstvo raspoređeno po oblasnim komitetima, pri čemu je potrebno ukazati na činjenicu da se datumi reorganizacionih promjena ne podudaraju s datumima izvještaja o partijskom članstvu, usljed sporosti zaživljavanja u praksi. Na primjer, krajem 1951. godine ukinute su oblasti kao administrativno-teritorijalne jedinice, a partijske organizacije i u 1952. članstvo evidentiraju po bivšim oblastima, što je, naravno, irelevantno za samo istraživanje.

¹⁰⁾ Tabela 2. načinjena je na osnovu pokazatelja iz sljedećih dokumenata: K-84/1945, D-47/45; K-108/1946, D-121/46. i K-151/1947, D-5.359/47.

Tabela 3.

Gibanje partijskog članstva u periodu XII 1950 — XII 1952.¹¹⁾

Komitet	Broj članova XII 1950.	Broj članova XII 1951.	Broj članova XII 1952.
Gradski komitet Sarajevo i Komitet UDB-e	8.952	9.901	11.285
Oblasni komitet Banja Luka	17.388	21.746	26.380
Oblasni komitet Tuzla	15.140	18.576	22.695
Oblasni komitet Mostar	10.151	12.017	13.709
Oblasni komitet Sarajevo	12.164	18.071	18.880

Mada je vremenski period kratak za komparaciju podataka, ipak se može uočiti stalan porast članstva na nivou svih oblasnih komiteta. Najveći apsolutni porast ostvarile su partijske organizacije unutar banjalučkog oblasnog komiteta. Relativni porast (izračunat pomoću baznog i lančanog indexa) najveći je u sarajevskoj, zatim u banjalučkoj, tuzlanskoj i, na kraju, u mostarskoj organizaciji. Prema tome, numerički pokazatelji za članstvo svih pojedinih organizacionih jedinica, koje sačinjavaju bosanskohercegovačku partijsku organizaciju, ukazuju na njihov stalan porast tokom cijelog perioda 1945—1952. Generalno se može reći da je bosanskohercegovačka organizacija u svim segmentima svog organizacionog postojanja bilježila ulaznu liniju u porastu članstva.

Kada se govori o partijskom članstvu poslije rata, zanimljivo je pomenuti još jedan detalj o kojem se mogu naći podaci u sačuvanoj arhivskoj građi. Riječ je o našim ljudima koji su se između dva rata bili otisnuli u ekonomsku emigraciju u daleke zemlje Evrope, Amerike, Kanade i Australije, a nakon rata se vratili kućama kao članovi komunističkih partija zemalja u kojim su radili. Mada nije u potpunosti sakupljena građa o ovom pitanju, na osnovu nekoliko dokumenata, uglavnom prepiske između organizaciono-instruktorskih odjeljenja Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH i Cen-

¹¹⁾ Za Tabelu 3. korišteni su dokumenti iz kutija: K-45/1951, D-bb; K-1/1952, D-14/03; K-14/1953, D-7/14 i K-1/1952, D-10/03.

tralnog komiteta KPJ, pouzdanije se može govoriti o 14 komunističkih članova koji su bili partijski povezani i radili u BiH, naravno, nakon dulje procedure u provjeravanju. Kao ilustracija ovom pitanju mogu poslužiti izvodi iz dva dokumenta: »... u BiH ima 10 drugova koji su bili članovi KP Belgije, KP Bugarske i KP Italije...«¹²⁾ i »... postoje još tri druga iz KP Italije koji rade u BiH i 1 iz KP Australije...«¹³⁾. U dokumentaciji se susreću imena oko tridesetak pojedinaca iz Bosne i Hercegovine koji su tražili povezivanje s KPJ, ali se pouzdano ne zna koliko ih je steklo status člana Partije. Bez obzira na to što njihov broj nije tako imponzantan, bilo bi interesantno vidjeti, npr. njihove anketne listove ili neke druge izjave koje govore o njihovom profilu uopće, iskustvu, o njihovoj motiviranosti za povratak kući, o tome kako su oni doživjeli jugoslavensku borbu za slobodu i slično.

3.

Povećanje ili smanjenje članstva ukupan je rezultat fluktuacije članstva, tj. odnosa između novoprimitih i otpalih članova. Dakako, osipanje članstva KPJ/SKJ u Bosni i Hercegovini nije postojalo samo u razdobljima smanjenja, nego je uveliko bilo prisutno i u intervalima porasta ukupnog broja članova, s tom razlikom što je rezultat fluktuacije bio pozitivan. U konkretnom slučaju, od oslobođenja do kraja 1952. godine, rezultat fluktuacije bio je pozitivan, dok se u 1953. godini prvi put poslije rata bilježi negativan saldo između primljenih i otpalih članova.

Kroz bosanskohercegovačku partijsku organizaciju prošlo je brojno članstvo, ali svo nije moglo odgovoriti obavezama i dužnostima koje je od njih tražila Partija, niti opravdati ukazano povjerenje. Pošto u statističkim izvještajima i evidencijama iz ovog perioda nisu raščlanjivani modaliteti osipanja članstva (isključeni, samovoljno napustili članstvo, brisani iz evidencije i nepovezani članovi KPJ), nego su svi otpali članovi bili evidentirani pod oznakom isključenih, u istraživanju ovakve vrste moguće je navesti samo ukupan broj isključenih članova i grupe razloga koji su bitno utjecali na čišćenje redova, koje se, inače smatralo permanentnim partijskim zadatkom. Razlozi za izricanje partijskih mjera pojedinim članovima saznaju se indirektno, iz korespondencije osnovnih organizacija s Organizaciono-instruktorskim odjeljenjem (upravom), s tim što takvi izvještaji nisu adekvatno praćeni brojčanim pokazateljima.

Sastavni dio partijskog rada u osnovnim organizacijama bile su samokritika, kritika i partijska upozorenja na eventualne nepravilnosti, što je za sobom povlačilo veliki broj izrečenih partijskih mjera (opomena, ukor, strogi ukor, strogi ukor s posljednjom opo-

¹²⁾ AO CK SK BiH, Fond: PK KPJ BiH, K-210/1948, D-957/48, d-27. 3. 1948. »Izvještaj Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu upućen Centralnom komitetu KPJ o broju članova stranih komunističkih partija i njihovom povezivanju u KPJ za BiH nakon završene akcije do 1948. godine«.

¹³⁾ Isto.

menom, odstranjenje s funkcije i, najrigoroznija, isključenje). Najčešće pominjani razlozi za izricanje partijskih mjera (kazni), o kojima svjedoči sačuvana arhivska građa, jesu pijanstvo, neizvršavanje zadataka, nedolaženje na sastanke, neplaćanje članarine, održavanje religioznih obreda krštenja djece ili crkvenog vjenčanja, zatim krađe učinjene u tvornicama i magacinima, ali i krađa paketa koji su stizali u vidu pomoći, kao i slobodnije ponašanje pojedinaca u odnosu na ustaljene patrijarhalne norme, tada neprimjereno liku komunista. Naravno, isključenja zbog ovakvih razloga dolazila su nakon nekoliko upozorenja i izricanja blažih partijskih mjera, odnosno, kako je u dokumentima zabilježeno: »... ako se član nije mogao popraviti i sagledati svoje greške...«¹⁴⁾. Interesantno je pomenuti da se među isključenim članovima našao i izvjestan broj kolonista — povratnika iz Vojvodine — koji su se zbog nemogućnosti adaptacije na novu životnu sredinu vraćali u svoj zavičaj. Ta kategorija isključenih, sama po sebi, ne zavređuje posebno numeričko iskazivanje, jer se, uglavnom, radi o pojedinačnim slučajevima, ukoliko se ne dovode u vezu s profilom kadrovskog modela Partije, koja je imala strogu kontrolu nad svakim pojedinim članom, tačno postavljene norme ponašanja i čvrstu disciplinu. Od druge polovine 1948. razlozima za osipanje članstva pridodaje se i izjašnjavanje za Rezoluciju Informbiroa, o čemu je nemoguće dati tačnije numeričke podatke, jer je takva arhivska građa nedostupna. Izuzetno velik broj isključenih u narednim godinama, u dokumentima (izvještajima o organizacionim pitanjima) skoro se uvijek objašnjava identičnom konstatacijom (»... kao rezultat zdravog i normalnog čišćenja Partije, od neprijateljskih elemenata...«¹⁵⁾), očito motiviranom osjetljivošću političkog trenutka, kada nije bio cilj potencirati broj isključenih, nego jačati članstvo u idejno-političkom pogledu i omasovljivati ga novim. Uz glavni razlog, koji je nakon 1948. godine uvjetovao veliki broj isključenih članova, mogu se pomenuti još neki, ne tako bitni za ukupan broj isključenja (npr. uvriježila se kao ustaljena praksa da žene udajom ili dobivanjem djeteta napuštaju članstvo, zatim javilo se nerazumijevanje kod nekih članova Partije za uvođenje prvih oblika samoupravljanja u preduzećima i slično).

Da bi se preglednije sagledao proces osipanja članstva tokom ovog perioda, pri čemu ne bi bile zanemarene ni blaže izrečene partijske mjere, biće prikazan tabelarno, s napomenom da se za 1945. nisu mogli sumirati podaci za cijelu godinu, zatim da su za 1946. godinu uvršteni podaci samo za posljednjih šest mjeseci i da su od 1947. davani zbirni iznosi za cijelu godinu, iskazani za mjesec decembar.

¹⁴⁾ Ove vrste konstatacija često se susreću u izvještajima, te je utisak da se po šablonu prepisuju.

¹⁵⁾ Primarna građa o Informbirou u pomenutom arhivu nije dostupna istraživaču, ali u onoj dostupnoj ponekad se nailazi na sitne detalje o isključenim članovima zbog izjašnjavanja za Rezoluciju Informbiroa, naravno, na osnovu kojih se ne mogu stvarati neki čvršći zaključci.

Tabela 4.

Numerička obilježja primijenjenih disciplinskih mjera na članstvo KPJ/SKJ u BiH 1946—1953.¹⁶⁾

Godina	Opomena	Ukor	Strogi ukor	Strogi ukor s posljednjom opomenom	Odsta-njenje s funkcije	Isključenje
1946.	1.154	409	207	73	—	1.328
1947.	1.147	824	288	105	—	2.310
1948.	1.039	804	389	133	—	1.256
1949.	1.656	1.257	622	269	51	3.595
1950.	1.103	1.097	680	234	82	4.061
1951.	801	1.000	611	218	24	4.391
1952.	1.226	1.226	765	430	47	7.474
1953.	1.527	1.527	743	426	—	19.737
Ukupno 1946—1953.	9.653	8.144	4.305	1.888	204	44.152

Prezentirani numerički pokazatelji u prvi klan ističu broj isključenih članova. U intervalu 1946—1952, ukupan broj otpalih članova (24.415) nije utjecao na opći porast, odnosno rezultat fluktuacije bio je pozitivan. Međutim, 1953. godine došlo je do zaokreta u ukupnom numeričkom obilježju članstva, pošto je 19.737 isključenih članova prevagnulo u odnosu na broj primljenih, te je negativni saldo fluktuacije iznosio 13.780 članova. Kada se pogleda broj onih sa blaže izrečenim partijskim kaznama, bilo u pojedinačnim ili u ukupnom iznosu, onda se vidi da njihov broj znatno zaostaje za brojem koji izkazuje isključenje.

Pozitivan rezultat fluktuacije za period 1946—1952. može se raščlaniti na sljedeći način:

Godina	Broj primljenih članova	Broj otpalih članova
1946.	8.199	1.328
1947.	9.461	2.310
1948.	22.079	1.256
1949.	2.407	3.595
1950.	9.374	4.061
1951.	17.274	4.391
1952.	11.880	7.474

¹⁶⁾ Tabela 4. sumirala je podatke iz dokumenata (kutija) već pomenutih u napomeni 9).

Prethodna tabela, s jedne strane, ukazuje na kontinuirani porast osipanja članstva (s izuzetkom 1948), a s druge, na izrazito neravnomjeran porast novoprimljenog, u kojem se 1949. godine bilježi snažan udar isključenih članova na iznos ukupnog povećanja. Od ukupno kažnjenih članova Partije (68.346) u intervalu 1946—1953, na isključene otpada najveći broj (44.152), ili izraženo u procentu 65%. Permanentan rast broja isključenih (1953. dostigao je maksimum) prevashodno je bio posljedica izjašnjavanja za Rezoluciju Informbiroa, mada nije bio mali ni broj onih koji su u nesporazum s Partijom došli oko politike kolektivizacije sela i zadrugarstva. Međutim, imajući u vidu činjenicu da za ovo vrijeme nisu raščlanjeni modaliteti osipanja članstva, nemoguće je napraviti numerička raščlanjenja za pojedine razloge isključenja. Pad članstva u 1953. godini svakako je dio svih tih dinamičnih kretanja, ali i novih pojava u Savezu komunista, uvjetovanih promjenama koje su se počele zbivati u ukupnosti društvenog ustrojstva i novim procesima u načinu njegovog struktuiranja.

Mada je ovdje tretiran kratak vremenski interval, može se uočiti da kretanje te vrste nije konstantno, niti jednosmjerno, već da se radi o složenom procesu. Prijem novog članstva, s jedne, a osipanje, s druge strane, nisu bili srazmjerno raspoređeni na jednoj ravnoj uzlaznoj liniji. U pitanju je krivulja koja bi se najreļefnije eksplicirala kompariranjem podataka za sve osnovne organizacije ponaosob, jer su u potpuno isto vrijeme pojedine organizacije primale veliki broj novog članstva, a druge se skoro potpuno zatvarale. U vezi s tim, u vrijeme porasta broja isključenih članova, neke organizacije su imale neznatan, a druge izrazit broj takvih članova. Budući da ograničenost izvora daje tek djelimične mogućnosti za zaključivanje o tim pojavama, izneseni podaci su u funkciji aktualiziranja rezultata istraživanja. Za cjelovitije istraživanje strukture partijskog članstva bilo bi neophodno imati definirane elemente za praćenje osipanja članstva po socioprofesionalnim skupinama, prema starosnim obilježjima, obrazovanju i slično, što će, vjerovatno, pričekati dalje otvaranje arhivskih fondova i dodatno istraživanje.

4.

Snagu bosanskohercegovačkog partijskog članstva moguće je razmatrati i u relaciji s demografskim obilježjima bosanskohercegovačkog stanovništva, s napomenom da ovakav vid komparacije zahtijeva znatno dulji periodizacijski zahvat, tako da ovaj pokušaj može poslužiti tek kao polazna osnova za čitavo poslijeratno razdoblje. Za osnovu poređenja naznačena su opća demografska kretanja u odnosu na partijsko članstvo u Bosni i Hercegovini za 1948. i 1953. godinu, odnosno za godine koje imaju zvanične statističke popise, jer procjene o stanovništvu u arhivskoj građi nisu uzimane u obzir. Ovoj problematici može se pristupiti dvojako: obuhvaćenost članstvom u

Vera Kac: Numerički pokazatelji strukture partijskog članstva...
Prilozi, Sarajevo, XXII, 23 (1987) ; str. 193—209

odnosu na ukupno stanovništvo i obuhvaćenost u odnosu na punoljetni dio stanovništva. Uporedbe na ova dva načina ili na ove dvije razine bitno se razlikuju u procentualnim vrijednostima, a ovdje ih je vrijedno prezentirati u smislu formuliranja i odabiranja modaliteta istraživanja.

Tabela 5.a)

Pregled odnosa ukupnog broja stanovnika i partijskog članstva u BiH:¹⁷⁾

	mart 1948.	mart 1953.
Ukupan broj stanovnika BiH	2.565.277	2.847.790
Ukupan broj članova KPJ/SKJ u BiH	34.535	85.842
Obuhvaćenost ukupnog stanovništva partijskim članstvom (u %)	1,35%	3,00%

Tabela 5.b)

Pregled odnosa broja punoljetnog dijela stanovništva i partijskog članstva u BiH:¹⁸⁾

	mart 1948.	mart 1953.
Broj punoljetnog dijela stanovništva BiH	1.181.849	1.417.564
Ukupan broj članstva KPJ/SKJ u BiH	34.535	85.842
Obuhvaćenost punoljetnog dijela bosanskohercegovačkog stanovništva partijskim članstvom (u %)	2,92%	6,06%

U periodu između dva popisa uočljiv je porast stanovništva (ukupno za 282. 513, od čega odraslog 255.715), ali i snažan rast partijskog članstva (51.307 novoprimitljenih). Stalan priliv članstva pret-

¹⁷⁾ Numerički iznosi za stanovništvo Bosne i Hercegovine citirano je prema statističkoj publikaciji *STATISTIČKI GODISNJAK 1945—1953*, Zavod za statistiku i evidenciju, Narodna Republika Bosna i Hercegovina, Sarajevo, 1954, str. 40—43, a za partijsko članstvo: K-222/1948, D-2.072/48, d-15. 4. 1948. i K-14/1953, D-7/14, d-20. 2. 1954.

¹⁸⁾ Isti izvori podataka.

postavio je udvostručavanje procenta učešća u ukupnom stanovništvu za vrijeme između ova dva popisa. Kako se realnijim smatra poređenje s odraslim dijelom stanovništva, tako i procentualni iznosi izkazuju dvostruke vrijednosti, ali ne samo za ovaj modalitet komparacije, nego i u odnosu na ono u Tabeli 5.a).

U oba slučaja, ako se vrijednosti prenesu na koordinantni sistem, grafikon obuhvaćenosti stanovništva partijskim članstvom ima uzlaznu liniju. Međutim, potrebno je naglasiti da kretanje partijskog članstva nije jednostavno izraz pukog porasta broja stanovnika, posebno onih dobnih skupina koje su po svojim godinama mogle biti članovi KPJ. Isto tako, za to kretanje nije realno pretpostaviti da odražava samo promjene u čisto demografskoj strukturi opće populacije savremenog društva.

Kada je riječ o demografskim promjenama i gibanjima, interesantno je napomenuti da je bosanskohercegovačko partijsko članstvo bilo mlado, uglavnom ispod pedeset godina starosti, što je u vezi s mladošću bosanskohercegovačkog stanovništva, u kojem je marta 1948. godine više od polovine stanovništva bilo ispod 20 godina starosti, a najveći broj se odnosio na one između 20 i 35 godina životne dobi (detaljni podaci mogu se vidjeti u statističkim godišnjacima). Mada partijska statistika i evidencija nisu kroz cio tretirani period detaljnije i ažurnije pratile starosni sastav svog članstva, na osnovu sumiranih podataka iz nekoliko dokumenata ipak se može predočiti barem parcijalni uvid.¹⁹⁾

	Broj članova septembra 1949. (49.687)	Broj članova decembra 1950. (63.795)
do 20 godina	5.068	6.872
od 21—25 god.	16.101	19.050
od 26—30 god.	12.397	14.002
od 31—35 god.	6.514	11.423
od 36—40 god.	5.472	10.196
od 41—50 god.	3.668	2.143
preko 50 god.	467	99

O mladosti bosanskohercegovačkog partijskog članstva često se govori u raznim izvještajima, ali u smislu normalnih i usputnih konstatacija, u kojim se pominju iskusni i stari članova Partije s

¹⁹⁾ AO CK SK BiH, Fond: PK KPJ BiH, K-347/1949, D-2.964/49, d-17. 9. 1949. i K-525/1950, D-bb, d-25. 12. 1950.

25 godina starosti, ali se nailazi i na instrukcije, u smislu da ih je potrebno podmladiti, jer prelaze 30 godina života. Naravno, starost rukovodećih kadrova zavisila je od nivoa partijskog rukovodstva na hijerarhijski postavljenoj organizacionoj ljestvici. Svakako, i ovo pitanje je potrebno cjelovitije istražiti i staviti u relaciju s promjenama u općoj demografskoj populaciji za dulji vremenski interval poslijeratnog razvoja.

5.

Interesantna je i relacija između partijskog potencijala bosanskohercegovačke organizacije i njenog učesća u strukturi članstva KPJ/SKJ. Mada je za cjelovitiju elaboraciju ove problematike potrebno komparirati podatke uporedo s pokazateljima o članstvu u drugim republičkim i pokrajinskim organizacijama, a zatim u odnosu na njihovo demografsko obilježje posebno i cijelog jugoslavenskog prostora uopće, ipak je potrebno barem naznačiti najjednostavnije polazište u istraživanju ovog pitanja. U tom smislu, pokazatelji su prezentirani Tabelom 6.

Tabela 6.

Učešće članstva KPJ/SKJ u BiH u strukturi članstva KPJ/SKJ 1945—1953.²⁰⁾

(Podaci se odnose na mjesec decembar svake naznačene godine)

Godina	Broj članova KPJ/SKJ	Broj članova KPJ/SKJ u BiH	Učešće u strukturi članstva (u %)
1945.	161.880	12.275	7,6%
1946.	258.303	20.474	7,9%
1947.	285.147	29.935	10,5%
1948.	482.938	52.014	10,8%
1949.	530.812	54.421	10,3%
1950.	607.443	63.795	10,5%
1951.	704.613	81.069	11,5%
1952.	772.920	92.949	12,0%
1953.	700.030	79.169	11,3%

²⁰⁾ Podaci o broju članova KPJ/SKJ u periodu 1945—1953. preuzeti su iz studije Borisa Vučkovića (Fluktuacija članstva Saveza komunističara Jugoslavije), str. 327, u knjizi *KLASNO-SOCIJALNA STRUKTURA SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE*, Edicija CDI, Izdavački centar Komunističara, Beograd, 1984, str. 542. Podaci o bosanskohercegovačkom partijskom članstvu već su navedeni u napomeni 9), odnosno u tekstu u Tabeli 1.

Iskazani numerički pokazatelji o broju ukupnog i bosanskohercegovačkog članstva KPJ/SKJ ukazuju, na prvi pogled, na dešavanje istovetnih procesa u obilježjima na obje razine. S obzirom na činjenicu da je s obje strane tokom perioda 1945—1952. članstvo stalno raslo, relativno učešće ima oblik linije postepenog, blagog porasta, s izuzetkom 1949. godine. Tokom 1953. godine, članstvo KPJ/SKJ smanjilo se za 72.890 članova, od čega je na bosanskohercegovačku organizaciju otpadalo 13.780 članova, te je učešće palo samo za 0,7%. Naravno, podrazumijeva se da cifre nije potrebno apsolutizirati u smislu određujućeg faktora za snagu ili slabost bosanskohercegovačke organizacije, ali mogu slikovito predočiti tendenciju omasovljavanja redova Partije u ovom periodu.

*
* *
*

Prezentirani numerički pokazatelji strukture članstva KPJ/SKJ u Bosni i Hercegovini 1945—1953. dovoljno dokumentovano govore o periodu uspješnog prestrojavanja Partije i prilagođavanja mirnodopskim uvjetima rada, što se, globalno gledajući, u prvom redu, potvrdilo u periodu obnove i izgradnje zemlje, zatim u odlučnom odbijanju pritisaka nastalih nakon objavljivanja Rezolucije Informbiroa i u uvođenju prvih oblika samoupravljanja u proces demokratizacije društva uopće. Numerička obilježja bitna su dimenzija u proučavanju partijskog bića, njihova empirijska datost je neophodno polazište u istraživanju, ali im ne treba davati prioritet po važnosti ili ih apsolutizirati, jer ne omogućuju suštinska saznanja o samoj Partiji. Da se za utvrđivanje snage jedne političke organizacije ne može uzimati brojnost kao jedini određujući faktor, najbolje se može pokazati na primjeru KPJ, gdje je vidan raskorak između snage koju je predstavljala, na jednoj i brojnosti na drugoj strani. Preciznije rečeno, pred drugi svjetski rat, za vrijeme rata i u prvoj deceniji nakon rata brojnost partijskog članstva bila je zanemarljiva u odnosu na snagu koju je imala u društvu.

Partijsko članstvo u tretiranom periodu ne samo da je karakterizirala stalna linija porasta, nego i maksimalno izražen aktivitet. Kako je za ovaj period važio direktivni način rada, članstvo ga je prihvatilo i zalagalo se da sve direktive, uputstva, smjernice i instrukcije zažive u praksi, uz visok stupanj odgovornosti, ozbiljnosti i požrtvovanosti. Visoki moralni i radni principi odlikovali su članstvo, ali prije svih rukovodstvo, koje je nastojalo da vlastitim primjerom pokaže članstvu i ostalim, koji su bili organizirani u razne masovne organizacije, kako se treba boriti za socijalistički razvoj društva. Način rada, procedura prijema u članstvo, stroga disciplina koja je imala za posljedicu veliki broj isključenih članova, stalna briga za obrazovanjem, općim i idejno-političkim, kao i mnogi drugi momenti davali su Partiji obilježja kadrovske modela

partije. Čuvanje autoriteta Partije bila je stalna briga, koja se, prvenstveno, ostvarivala kroz njegovanje besprijekornog lika komunista kojeg su krasile vrline poput poštenja, drugarstva, humanosti, skromnosti i slično. Mada se u ovo vrijeme, prvih osam godina poslije rata, članstvo omasovilo, ipak veliki broj otpalog članstva ukazuje na činjenicu da Partiji nije bio cilj samo povećati brojnost, nego postići kvalitet, odgajanjem članstva u idejno-političkom pogledu potpuno opredijeljenog na liniji programskih zadataka KPJ/SKJ.

Izuzimajući 1953, u smislu nagovještaja za daljnja istraživanja, problematika numeričkih pokazatelja strukture partijskog članstva u Bosni i Hercegovini, situirana u interval 1945—1952, predstavlja zaokruženu cjelinu koju karakterizira stalan porast vrlo aktivnog i odgovornog članstva, rast procenta učešća u ukupnom i odraslom dijelu bosanskohercegovačkog stanovništva i rast procenta učešća u ukupnom jugoslovenskom partijskom članstvu. Opći numerički pokazatelji samo su karika u lancu potrebnih istraživanja o ukupnom društvenoistorijskom učinku KPJ/SKJ, prvenstveno o njegovoj vodećoj idejno-političkoj snazi u uvjetima izgrađivanja socijalističkih društvenih odnosa i socijalističke demokratije, kao i u složenim prilikama savremenog svijeta.

Vera Kac

NUMERIC INDICES OF THE STRUCTURE OF COMMUNIST PARTY MEMBERSHIP IN BOSNIA AND HERZEGOVINA 1945—1953

Summary

The studied eight year interval in the development of CPY in Bosnia and Herzegovina is characterized by a dynamic and successful process of preorientation and adaption to the activity in conditions of peace. In the course of the quoted period the tasks of membership increment were fulfilled, which is best illustrated by a constant rising line of increment ($1952/1945 = 7.6$). Besides this, exceptionally active and reliable Party members recorded a growth in the percent of participation in the total and adult section of population in Bosnia and Herzegovina, so also in the percent of the total number of Communist Party members in Yugoslavia. The period between the end of the war and the end of 1952 presents a relatively rounded segment in periodization, while 1953, as the determining year, indicates a somewhat different trend in the numeric and structural features of the party membership, so it ought to be considered as significant for further research work.